

MARADHAT-E A KÖNYVTÁR AZ EGYETEMI TUDÁS KÖZPONTJA?

Fábri György

habilitált egyetemi docens, kutatócsoport-vezető,
ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar Pszichológiai Intézet
Társadalmi Kommunikációs Kutatócsoport
gyorgy.fabri@ppk.elte.hu

Az európai egyetemek formálódásának a könyvtárak a mindenkori legkorszerűbb tudás tárhelyeként voltak meghatározó motívumai (Ben-David, 1977). A legismertebb és sokrétűen elemzett példája ennek a Göttingeni Egyetem könyvtára, amely a maga korában kiemelkedő könyvmennyiségével és szabad használatával biztosított versenyelőnyt az egyetemnek (Békés, 2001). Amint azt Békés Vera idézi Kis János magyar költő 1791-es szavaival: „Minden egyéb tudományos intézetek és készültek mellett, melyek jól rendelt egyetemhez megkívántatnak, Göttingát egy igen jeles könyvtár is ékesíti, mely mintegy háromszázezer kötet könyvet, és ötezer kéziratot foglalván magába, a tudósok vélekedése szerint kivált az új literatúrára nézve, egész Németországban s talán egész Európában is leggazdagabb volt. Ebből a könyveket az én időmben könnyebben megkaphattuk olvasás végett, mint akármely más tudományos intézetben. Csak a címöket kellett egy nyolczad, vagy negyed réttü papirosra nevünkkel együtt felírnunk, s egyszersmind valamelyik professzorral is, mint kezeskedővel, a magáét felíratnunk, s azután ezen jegyzéket a könyvtárba vagy elvinnünk vagy cselédttől elküldelnünk, s a kívánt könyvek minden nehézség

nélkül kiadattak. E részben kivétel csak az igen drágákra s ritkaságokra nézve volt, melyeket egyedül a főkönyvtárnoknak Heynenak engedelmével lehetett kivinni.”

Két dolgon ámul el tehát a magyar diák: a könyvtárban összegyűjtött tudás gazdagságán és naprakészségén, valamint az elérhetőségén. Az egyetemtörténeti feldolgozások általában is arra a következtetésre jutnak, hogy amikor meg akarjuk magyarázni egy-egy tudományos iskola vagy intézmény korabeli megerősödését, az okok között a tudásdisszemináció, a forrásokhoz való hozzáférés és az információs hálózatok megléte legalább olyan fontos, mint egy-egy tudós önmagában való munkássága (Price, 1979). Mégis, a könyvtárak manapság gyakran szerepelnek az egyetemi politikákban úgy, mintha túlhaladott, önmagába fordult, finanszírozási nyűgöt jelentő muzeális intézmények volnának. Ezzel kiáltó ellentmondásban áll magának a hazai könyvtárinformatikai szakmának a készsége, amellyel elvégezte a nemzetközi példák recepcióját, és megmutatta a jelentős működési megújulás iránti nyitottságát (Virágos, 2012). Mintha kétféle olyan percepció ütközne egymással, amelyek kölcsönösen az elavultságot tételezik: egyfelől, egyetemi oldalról úgy lát-

szik, hogy a könyvtárat otthagyták az olvasóik, és maga mögött hagyta a kutatók és hallgatók munkája, információs aktivitása – másfelől, a könyvtár-informatikai és tudásmenedzsment szakma azt érzékelheti, hogy a magyar akadémiai világ nem használja és hasznosítja azt a szakmai potenciált, amit kínálnak számára.

A két kritika közös pontja a (tudományos) tudás státuszának, szerkezetének, működésének átalakulására való reflexió. Ezért célszerű a közelítésükre is ezt kiindulópontként tekintve javaslatot tenni, legalábbis bizonyosan gyümölcsözőbb, mint a könyvkultúra végén vagy az innovációimmunis egyetemi korhadtságán (Drucker, 2007) szomorkodni. Ezt indokolja az egyetemek, könyvtárak és valamennyi tudásintézmény hasonló frusztráltsága amiatt, hogy állandósult igazolási kényszerük és gyakorlati pozícióromlásuk az alternatív tudásforrásokkal szemben.

Talán eltúlzottnak látszik egy első pillanásra szervezeti-költségvetési problémát ilyen elméleti horizonton vizsgálni. Jelen dolgozat logikája azonban éppen egy adott szervezeti fejlesztés válaszkereséséből formálódott: egy konkrét egyetem (Eötvös Loránd Tudományegyetem) és egy konkrét könyvtár (az Egyetemi Könyvtár) helyzetének elemzése alapján láthatjuk, hogy a muzeális értékőrzés (amúgy helyes és nemes) feladatán túl csak úgy lehet perspektivikus választ adni az *Egyetem* és a *Könyvtár* közös kérdésére, ha a tudás státuszának kontextusában keressük azt. (Anélkül, hogy a legkisebb mértékben is hozzá mérhetnénk magunkat, de a kérdésfelvetés módszer-tani példajaként elegendő emlékeztetni Jean-François Lyotard alapvető posztmodernizmus tanulmányára, amelyet a Torontói Egyetem szenátusa számára készített). (Lyotard, 1993)

A könyvekbe zárt, majd ott kivirágzott, s napjainkra onnan kilépő tudás legalább három eleme ugyanis bizonyosan feladatot ró a könyvtárra és az egyetemre egyaránt. Először is, a *Big Data* jelenségként emlegetett fejlemény, vagyis az adatok, adatbázisok, adat- és tudáshálózatok önmagukban is tartalmi szintugrást jelentő felhalmozódása (Hey et al., 2009) a természettudományos kutatások mellett már a bölcsészetet is túllépteti a szövegalapú tudás kizárólagosságán. Nincs rá persze ok, hogy reflektálatlanul átvegyük a numerikus bővületet, ami alig kétszáz év alatt elurulta a tudományművelés egészét (Porter, 1966), de ezeknek az adathalmazoknak a használata a nemzetközi színvonalú tudományos és oktatási tevékenységben elengedhetetlen. Ahogy adottság a szövegek központúság másik irányú elmozdulása, nevezetesen a képiség térhódítása is. A digitális és médiakultúra, s általánosan, az ismertszerzés és -befogadás percepciósan is megalapozott jelenségéről van szó, ami az oktatásban és a tudományos ismeretközlésben, együttműködésekben egyre inkább meghatározóvá válik (Fábi, 2008).

Mindezen folyamatok újraértelmezik az egyetemeken a tudásvagyon és tudásszolgáltatások fogalmait és igényeit. Jóval többről van szó, mint a (belátható időn belül megvalósuló) teljes körű digitalizálásról. Az Egyetemnek nem a régiessé vált, passzív könyvtárra, hanem tudásközpontra van szüksége, amely őrzője és ugyanakkor alkotója is az akadémiai tudásnak. A Könyvtár pedig olyan tudásközpontként tud finanszírozhatóan és érdemi használatban működni, amelynek közvetlen és érdekelt megrendelője az egyetemi környezet. Hangsúlyozandó, hogy ez nem az akadémiai könyvtár halála, amint azt Brian T. Sullivan 2011-ben (Sullivan, 2011) provokatívan megfogalmazta. Sokkal inkább a könyv-

tár *Aufhebung*-ja, ha élhetünk hegeli terminussal egy klasszikus intézményről szólva.

A tudásközpont fogalma tehát kiterjeszti a hagyományos értelemben vett könyvtár funkcióit, hiszen nem csupán a klasszikus értelemben, a könyvekben tárolt tudást fogja össze, hanem részese magának a tudás formálódásának, akár szövegben, akár adatbázisokban, akár vizuálisan, akár oktatási vagy kutatási programokban valósul meg. Eszközt és módszertant kínál a hallgatónak, oktatóknak, esetleg külső partnereknek ahhoz, hogy az egyetemen felhalmozott tudás szabadon áramolhasson, fejlődhessen és értéket teremtsen. A tudásközpont olyan összetett, de egységes környezet, amely serkenti az együttműködést, leegyszerűsíti a hozzáférés adminisztrációját, ösztönző közeget teremt az egyetem értékeinek megőrzéséhez és azok folyamatos létrehozásához.

A környezet térbeli mivolta, mint tanulási és tudáskörnyezet, a tudáshoz való viszony megváltozásából adódóan ugyancsak átalakul (Nyíri, 2004). Ahogyan a modernitás könyvtára a néma olvasás protokolljával (Demeter, 1998) az individuum védett, csendes közege volt a tudásszerzés és önépítés érdekében, addig a megosztáson és hálózatokon alapuló tudásvilágban a digitális behálózottság és az információs állandó „otlét” élménye a könyvtáron belül, illetve a könyvtári és azon kívüli tér közötti kommunikációt igényli. Ha erre alkalmas termegoldásokat alkalmaz a könyvtár, akkor nem idegeníti el az *online* mivoltukat feladni nem akaró használókat, és odavonzza, ösztönzi a közös munkát, a mozgékony, mozaikszerű együttműködések résztvevőit (Sinka, 2012). Mivel a rendelkezésre álló könyvállománynak legalább a fele általában soha nem kerül olvasói kézbe, más technikák töltik be a teret (Powell, 2002):

vezetékes és vezeték nélküli munkaállomások, tanulás- és kutatástámogató szolgáltatások (3D printing, médialaborok, közösségi-ven-déglátási szolgáltatások integrálása stb.). Vagyis a könyvtár közösségi helyszínné válik, amivel azonban nem a szakmai munka halványul el, ellenkezőleg, a tudományos és oktatási kreativitás tere bővül (Dale et al., 2011).

Egy tudásközpont azzal is az oktatási és kutatási tevékenység belső világához tartozik, hogy a jelenlegi, magyar viszonyok közepete még mindig rendkívüli mértékben széttagolt és nehezen átjárható egyetemi szakmai struktúrában biztosítja az interdiszciplinaritás folyamatosan ösztönző közeget. Természetesen a tudományszakok határain átnyúló egyetemi munka nem csökkenti a diszciplináris fegyelem elsajátításának kötelezettségét. Az interdiszciplináris együttműködések erre ráépülve segítik az oktatási innovációkat és új kutatási irányok megtalálását. A meglévő és fejlesztendő e-learninges világon túl a felhőalapú munka (tudástárolás, megosztás, tartalomszolgáltatás, alkalmazások használata és kollaboráció) válik itt általánossá, ami az elemi könyvtári szolgáltatásokat is frissíteni képes azzal, hogy közösségi médiaként annotálja a könyveket. A virtuális kutatási környezet (VRE) megoldásai pedig fellazítják a tudományos együttműködések fizikai határait. A Microsoft Virtual Research (URL₁), a Jisc (URL₂) stb. elterjesztése és alkalmazásának ösztönzése segít az interdiszciplináris kutatások erősödésében.

A hallgatók és oktatók munkája számára a meglévő intézményi keretekkel ma már egyenrangúan definitív a hazai és nemzetközi kutatási projektek, pályázatok rendszere. Ezek tematikus adatbázisa és közvetlenül használható eredmény- és *skill*-listája, a tudományos kapcsolati hálók dinamikus rekonst-

ruálása csak üzemszerű tevékenységként szolgálhatja a versenyképességüket. Az egyetemi menedzsmentek és testületek számára a kutatási és oktatási tevékenységek nyilván tartása, komplex értékelése, monitoringja segít a stratégiai és finanszírozási döntések megalapozásában. Klasszikus időkben az egyetemek tudományos erejét a könyvállomány nagysága is jellemezte. Ma az egyetemi kutatás és oktatás indikátorai a publikációs és hivatkozási nyilvántartásokban vagy egyéb, média- és döntéshozói megítélést is formáló erővel bíró rangsorokban öltenek testet (Fábrí, 2014) – ezek menedzselése egyszerre szakmai és kommunikációs feladat. A bibliometriai, szcientometriai és metatudományi elemzések, kutatások és szükség szerinti oktatási/képzési programok az egyetemi kutatói közösség egésze számára közvetlenül is hasznosíthatóvá teszik ezt az aktivitást.

Az egyetemi tudásbázis megnyitása a nemzetközi versenytér és a finanszírozó-felhasználói környezet számára egyaránt elemi érdeke az egyetemnek. A tudásközponti jellegű működés ennek alkalmas bázisa, megvalósító intézményi formája. Hiszen itt katalogizálható s egyben meg is alkotható az a tudásmegjelenítés, ami a szabadon elérhető platformokat (iTunes U, Videotorium stb.) professzionálisan menedzselhetővé teszi. Természetesen itt az angol nyelvű jelenlét kiemelten fontos, aminek révén az egyetem képes lehet érdemben bekapcsolódni az elmúlt években újra lendületet kapott online, szabad hozzáférése alapuló (de tandíjas elemeket is tartalmazó) tömegoktatási hullámba [MOOCs, illetve a leginkább divatos Coursera (URL3)]. Ezeknek az oktatási formáknak magas szintű a módszertani és medialisációs elvárásrendszerük, amihez szükséges az oktatók megfelelő felkészítése, továbbképzése.

Az egyetemi kiválóságok bemutatása a célzott oktatási platformokon túl is ma már nélkülözhetetlen tudásvagyon-gazdálkodási elvárás. A kutatások és kutatók megfelelő medialisálása, széles körű bemutatása ugyan a digitális média technológiájával zajló tudománykommunikációs projekt, azonban lényegében nem más, mint a könyvtárak mindenkori tudásterjesztési funkcióinak aktuális megvalósítása.

A tudásvagyonnal való gazdálkodás volt tradicionálisan a könyvek külső közönség számára történő bemutatása, használatba adása. A divatosan „harmadik misszióknak” (Hrubos, 2010) nevezett feladatvállalás is ott hon érezheti magát a tudásközponttá fejlesztett egyetemi könyvtárban, hiszen ez sem más, mint az egyetemi oktatás és a kutatás társadalmi-gazdasági orientációjának megvalósítója. Közvetlenül a kutatási és hallgatói kapacitásokat inicializálja a fentebb leírt tudáskörnyezet, amelynek révén az egyetem versenyképes lehet mind a szellemi erőforrások vonzásában, megtartásában, mind a bevételtermelésben az olyan innovatív, a tudáshasznosulás komoly gazdasági erővé is emelő (részben *start-up*) kezdeményezésekkel, mint a Kitchen Budapest, a Google Ground vagy a Budapest Bridge.

Mindezzel már végképp eltávolodni látszanak a lehetőségek a közismert könyvtári funkcióktól, de mindvégig igyekeztem megmutatni, hogy ezek a felvetések nem csupán a klasszikus könyvtári funkciók aktualizálását jelentik, hanem nagyon is közvetlenül támaszkodnak a mai valóságos könyvtári kultúrához, könyvtári képességekhez – éppen hogy az egyetemi elvárásokat emelik fel azok szintjére. Ennek gyakorlati haszna a könyvtárügy számára, hogy ha sikerül a tudáskörnyezetet mint versenytényezőt definiálni, akkor

a könyvtár már nem költségvetési probléma, hanem inkább lehetőség. Magyarán: ha a könyvtár képes az egyetem belső tudásszerveződésének stimulálását hatékonyan elvégezni, annak elkérhető az ára.

Összegezve, elemzésem válasza a címben feltett és a mindennapi egyetemi gyakorlatban élesen felvetődő kérdésre, hogy a könyvtárak kifejezetten a tudományos és kulturális hagyomány továbbvitelével maradhatnak az egyetemi tudás központjai. E hagyomány dinamikus és innovatív szakaszaiban az értékörzés elhagyhatatlan missziója mellett az éppen aktuális tudásszerveződés és tudássi-

mináció intézményeként tölthették be hivatásukat, számíthattak méltó figyelemre s finanszírozásra. Ma sem más a helyzet: a könyvtárak az információszerzés és -megosztás kollaboratív környezetét biztosítva, az egyetemi tudást a digitális térben is interdiszciplináris és tudománykommunikációs tartalmakkal reprezentálva, az egyetem arcát a felhasználó közösség felé kinyitva működhetnek fenntartható és értékén becsült intézményi tudásközpontként.

Kulcsszavak: *egyetem, könyvtár, tudás, tudomány, digitális média*

IRODALOM

- Ben-David, Joseph (1977): *Centers of Learning. Britain, France, Germany, US*. McGraw-Hill, New York
- Békés Vera (2001): A kutatóegyetem prototípusa: a XVIII. századi göttingeni egyetem. In: Tóth Tamás (szerk.): *Az európai egyetem funkcióváltozásai: Felsőoktatás történeti tanulmányok*. Professzorok Háza, Budapest • <http://tinyurl.com/oq4sx8s>
- Dale, Penny – Beard, J. – Holland, M. (2011): *University Libraries and Digital Learning Environments*. Ashgate Publishing
- Demeter Tamás (1998): A karteziánus belső világ és az olvasás forradalma. In: Pléh Csaba (szerk.): *Megismeréstudomány és mesterséges intelligencia*. Akadémiai, Budapest, 5–18.
- Drucker, Peter F. (2007): *The Effective Executive*. Edition 2. Butterworth-Heinemann
- Fábrí György (2014): Legyőzik az egyetemi rangsorok a tudás világát? *EDUCATIO*. 23, 4, 590–599. • <http://www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/2384>
- Fábrí György (2008): Knowledge Communication in the Age of Converging Tools. In: Nyíri Kristóf (ed.): *Integration and Ubiquity*. Passagen Verlag, Vienna
- Hey, Tony – Tansley, S. – Tolle K. (eds.) (2009): *The Fourth Paradigm. Data-intensive Scientific Discovery*. Microsoft Research, Redmond, Washington • <http://tinyurl.com/y9dfj5k>
- Hrubos Ildikó (2010): Régiúj megközelítések a felsőoktatási intézmények sokféleségének és teljesítményének értelmezésében. *Felsőoktatási Műhely*. 4, 15–24. • <http://tinyurl.com/prayve8>
- Liotard, Jean-François (1993): A posztmodern állapot. In: Habermas, Jürgen – Lyotard, J-F. – Rorty, R. (eds.): *A posztmodern állapot*. Századvég, Budapest
- Nyíri Kristóf (2004): Hálózat és megismerés. *Világosság*. 7, 3–11. • <http://epa.oszk.hu/01200/01273/00015/pdf/20050120140344.pdf>
- Price, Derek de Solla (1979): *Kis tudomány – nagy tudomány*. Akadémiai, Budapest
- Porter, Theodore M. (1996): *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*. Princeton University Press • <http://tinyurl.com/p7003nc>
- Powell, Mark (2002): *Designing Library Space to Facilitate Learning: A Review of the UK Higher Education Sector*. *Libri*. 52, 110–120. • <http://tinyurl.com/oyb3xlq>
- Sinka Róbert (2012): A könyvtár szerepe a felsőoktatási tudásközvetítés megújításában. In: *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*. 59, 7 • http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5664&issue_id=539
- Sullivan, Brian T. (2011): *Academic Library Autopsy Report, 2050*. The Chronicle of Higher Education. 2 Jan. 2011. • <http://chronicle.com/article/Academic-Library-Autopsy/125767/>
- Virágos Márta (2012): A felsőoktatási könyvtárak szerepe a megváltozott környezetben. Előadás. • <http://tinyurl.com/oknxtkz>
- URL1: <http://research.microsoft.com/en-us/projects/vre/>
 URL2: <http://www.jisc.ac.uk>
 URL3: <https://www.coursera.org>